

Горбач Д.О. Юридичні гарантії діяльності Національної гвардії України / Д.О. Горбач // Митна справа. – 2015. - № 5(101). - С. 75-82.

Горбач Д.О.

здобувач кафедри

адміністративної діяльності ОВС

факультету з підготовки фахівців для

підрозділів міліції громадської

безпеки та кримінальної міліції у

справах дітей

УДК 351.74

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

В статті досліджується поняття «гарантії діяльності», спираючись на здобутки фахівців в галузі теорії держави та права, конституційного та трудового права України. Автором запропоновано власне визначення юридичних гарантій діяльності Національної гвардії України, їх ознак та видів, серед яких виділено загальні гарантії, гарантії, що пов'язані із проходженням служби, гарантії захисту, соціально-економічні гарантії.

Ключові слова: Національна гвардія України, юридичні гарантії, права, захист

В статье исследуется понятие «гарантии деятельности» опираясь на достижения специалистов в области теории государства и права, конституционного и трудового права Украины. Автором предложено собственное определение юридических гарантий деятельности Национальной гвардии Украины, их признаков и видов, среди которых выделены общие гарантии, гарантии, связанные с прохождением службы, гарантии защиты, социально-экономические гарантии.

Ключевые слова: Национальная гвардия Украины, юридические гарантии, права, защита

The article examines the concept of «guarantee of activity» based on the achievements of professionals in the field of theory of law, constitutional and labor law of Ukraine. The author suggests his own definition of the legal guarantees of the National Guard of Ukraine, their features and kinds, among which are the general guarantees, guarantees related to military service, guarantees of protection, social and economic guarantees.

Keywords: National Guard of Ukraine, legal guarantees, rights, protection

Постановка проблеми. Діяльність Національної гвардії України, як і будь-якого державного органу, потребує відповідної підтримки з боку держави та її інститутів. Співробітники Національної гвардії України постійно

перебувають в екстремальних умовах служби, яка пов'язана із великими фізичними та психологічними навантаженнями, крім того її персонал має свій унікальний правовий статус, який виділяє його серед інших. Отже, для них мають бути створені належні умови праці, лікування, соціальної та правової підтримки. Найчастіше такі умови, зумовлені особливостями основної діяльності відповідного суб'єкта, в правовій літературі називають «гарантіями діяльності». Останнім часом, зазначені питання набувають все більшої актуальності у зв'язку із участю особового складу Національної гвардії у антитерористичній операції, заходах щодо охорони громадського порядку, знешкодженням озброєних злочинців, що говорить про необхідність створення правових умов її оптимальної діяльності.

Аналіз останніх публікацій. Аналізу сутності гарантій, в тому числі й юридичних, присвячені праці В.С. Єгорової, Т.М. Заворотченко, Я.А. Малихіної, А.В. Пономаренко, В. Федоренка [1-5]. Але, як показує практика, в основному вони торкаються загальнотеоретичних питань, а також та конституційних або трудових аспектів цього явища. Натомість комплексних досліджень юридичних гарантій особового складу Національної гвардії України на даний час практично не проводилося.

Метою статті є дослідження поняття, особливостей та змісту юридичних гарантій діяльності Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу. Термін «гарантія» перекладається як «...запорука; умова, котра забезпечує що-небудь» [6, с. 151]. Гарантувати – означає брати на себе відповідальність за що-небудь; давати обіцянку, поруку у виконанні чогось [7, с. 43]. Термін «гарантія» застосовується для позначення способів та засобів, за допомогою яких здійснюється забезпечення реалізації тих чи інших умов, передбачених законодавством [3, с. 133]. В теорії держави та права фахівці оперують визначенням «гарантії законності», під яким розуміють систему засобів, способів, прийомів і методів забезпечення законності, що дозволяють безперешкодно реалізувати правові норми, користуватися суб'єктивними правами і виконувати юридичні обов'язки [8, с.

202]. Отже попередньо можна сказати, що науковці пов'язують поняття «гарантії» із певними методами та засобами, які створюють належний фундамент відповідного стану або діяльності.

Звернемося до наукових класифікацій «гарантій діяльності». Здебільшого фахівці поділяють їх на загальні та спеціальні (юридичні) [1, с. 137; 8, с. 202-203; 9]. В нашій роботі ми не будемо торкатися загальних гарантій (економічних, політичних та ідеологічних). Насамперед, нас цікавлять гарантії спеціальні (юридичні), адже саме в них можливо детально дослідити необхідні аспекти діяльності Національної гвардії України.

Поняття юридичних гарантій та їх ознаки досить докладно досліджені в правовій літературі. Так, К.Г. Волинка говорить, що юридичні гарантії виступають як система спеціальних правових засобів зміцнення законності і правопорядку. До спеціальних юридичних засобів, на його думку, варто віднести насамперед усі норми права, в яких виражена вимога законності [8, с. 202-203]. В. Федоренко в контексті діяльності органів прокуратури підкреслює, що спеціальні (юридичні) гарантії діяльності органів прокуратури об'єктивізуються в системі чинного законодавства України, що визначає правовий статус прокуратури України (нормативно-правові гарантії), та системі нормативно-правових актів, що регламентують права і обов'язки органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, громадян України та інших суб'єктів щодо взаємодії з органами прокуратури, при здійсненні ними своїх законних повноважень [5, с. 210]. Юридичні гарантії, на думку В.М. Корельського, встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства, а їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту прав і свобод громадян [10, с. 222]. Я.А. Малихіна також зазначає, що юридичні гарантії знаходять своє відображення у правових актах, які приймаються державними органами і являють собою сукупність умов та спеціальних правових способів і засобів, які визначають умови і порядок

реалізації безперечного здійснення прав і свобод особи, а також їх охорону, захист і відновлення у разі порушення [3, с. 137].

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що під юридичними гарантіями діяльності Національної гвардії України слід розуміти закріплені в Конституції України, законах та підзаконних актах правові норми, прийняті у встановленому порядку уповноваженими суб'єктами, які: а) покладають на інших суб'єктів певні обов'язки щодо сприяння в реалізації органами, підрозділами та особовим складом Національної гвардії України закріплених за ними повноважень; б) визначають певні умови (юридичні факти), при настанні яких у персоналу Національної гвардії з'являються додаткові права; в) встановлюють особливий режим охорони, захисту та відновлення прав у разі їх порушення.

До ознак юридичних гарантій діяльності Національної гвардії України можна віднести:

- системний характер, який зумовлений їх багатоплановістю та пов'язаністю між собою. Ці гарантії утворюють відповідну систему, елементи якої побудовані, наприклад, відповідно до сфер діяльності Національної гвардії України (службова, економічна, соціальна тощо);

- легітимність. Відповідні норми приймаються в установленому порядку і тільки тими суб'єктами, які мають на це право;

- постійність. Ці норми діють незалежно від волі окремих учасників правовідносин, до моменту їх можливої зміни, але тільки у встановленому порядку;

- забезпеченість державою. Виконання зазначених норм усіма учасниками суспільних відносин забезпечено державою, в тому числі за допомогою методу примусу;

- ідеологічну спрямованість. Створюючи умови для виникнення додаткових прав співробітників Національної гвардії України держава, тим самим, підвищує авторитет цього правоохоронного органу, престижність військової служби та підкреслює його особливий статус у справі забезпечення безпеки держави та охороні громадського порядку;

– обмежену дію по часу та колу суб'єктів. По-перше, вони відносяться, переважно, до органів та підрозділів Національної гвардії України та її персоналу, по-друге, можуть розповсюджуватися на частину її співробітників, в залежності від їх індивідуального правового статусу, по-третє, діяти в обмежених часових рамках.

Розглянемо деякі гарантії діяльності Національної гвардії України дещо детальніше.

В залежності від функціональної спрямованості підрозділів Національної гвардії України ми можемо виділити: загальні правові та соціальні гарантії; спеціальні правові та соціальні гарантії. Така класифікація зумовлена положеннями чинного законодавства України та функціональним призначенням окремих підрозділів Національної гвардії України.

Зокрема, відповідно до статті 21 Закону України «Про Національну гвардію України» держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців, членів їхніх сімей, працівників, резервістів Національної гвардії України, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби. Військовослужбовці Національної гвардії України користуються правовими і соціальними гарантіями відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», цього Закону, інших актів законодавства.

Військовослужбовці Національної гвардії України, які беруть участь в охороні громадського порядку, забезпеченні громадської безпеки, припиненні масових заворушень, користуються правовим і соціальним захистом відповідно до Закону України «Про Національну поліцію».

На військовослужбовців Національної гвардії України, які беруть участь в охороні та обороні важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, у тому числі ядерних матеріалів, поширюються гарантії соціального захисту та компенсації, передбачені для працівників таких об'єктів відповідно до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [11].

В залежності від категорій особового складу Національної гвардії України ми можемо виділити:

1) правові та соціальні гарантії військовослужбовців Національної гвардії України.

2) правові та соціальні гарантії працівників Національної гвардії України.

Перші гарантії ми перераховували вище. Що ж стосується працівників Національної гвардії України, то їх соціальний захист гарантується та забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю та про державну службу [11].

Залежно від змісту норм ми виділяємо:

1) *Загальні гарантії*. Вони підкреслюють те, що військовослужбовці та працівники Національної гвардії України користуються усіма правами та свободами, які закріплені Основним законом нашої держави. Такі права і свободи не можуть бути обмежені, за виключенням випадків перелічених законодавством України (наприклад, право на страйки). Серед зазначеного варто згадати наступне:

– відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці Національної гвардії, які проходять службу на території України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України [12];

– військовослужбовці вправі сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відкрито висловлювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Командири (начальники) військових з'єднань та частин надають можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях та релігійних обрядах у вільний від виконання обов'язків військової служби час [12];

– військовослужбовцям Національної гвардії України гарантується свобода наукової, технічної та художньої творчості;

- громадяни України, призвані на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, або прийняті на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану, користуються гарантіями, передбаченими Кодексом законів про працю України та Законом України «Про освіту».

- військовослужбовцям Національної гвардії України гарантується право бути членами громадських об'єднань, крім об'єднань, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Національної гвардії України, а також право брати участь у їх роботі у вільний від обов'язків військової служби час [12].

2) *Гарантії пов'язані із проходженням служби.* Вони пов'язані із безпосереднім виконанням військовослужбовцями Національної гвардії закріплених за ними обов'язків.

Серед них можна виділити наступні:

- військовослужбовець Національної гвардії України під час виконання покладених на нього службових обов'язків є представником влади і перебуває під захистом держави [11];

- законні вимоги та розпорядження посадових і службових осіб Національної гвардії України під час виконання ними службових обов'язків є обов'язковими до виконання фізичними та юридичними особами. У разі невиконання законних вимог особового складу Національної гвардії України, вчинення інших дій, що перешкоджають виконанню ними службових обов'язків, винні особи несуть відповідальність згідно із законом [11];

- військовослужбовці та працівники Національної гвардії України не зобов'язані виконувати явно злочинні розпорядження чи накази [13];

- військовослужбовцю Національної гвардії України гарантується недоторканність особи. Він не може бути арештований інакше, як на підставі судового рішення. Держава гарантує використання військовослужбовців Національної гвардії України тільки за прямим призначенням – проходження військової служби. Використання військовослужбовців для виконання завдань,

не пов'язаних з військовою службою, забороняється та тягне за собою відповідальність згідно із законом [12];

– військовослужбовцям Національної гвардії України гарантовано право застосовувати заходи фізичного впливу, а за виключної необхідності і спеціальні засоби, вогнепальну зброю, озброєння та бойову техніку в порядку та у випадках, передбачених Законом [11];

– військовослужбовцям гарантується право на захист у порядку, встановленому законами України. Судочинство у справах за участю військовослужбовців, які проходять військову службу на території України, здійснюється відповідно до законів України. Неправомірні рішення, дії (бездіяльність) органів військового управління та командирів (начальників) можуть бути оскаржені військовослужбовцями в порядку, передбаченому законами, статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами [14].

3) *Соціально-економічні гарантії.* Держава гарантує військовослужбовцям Національної гвардії України достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів [14].

Фінансування діяльності Національної гвардії України здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел, не заборонених законом [14]. Тобто це означає, що у проекті Закону України «Про державний бюджет України» є окремий розділ, який присвячено фінансуванню діяльності Національної гвардії України, і ця норма є обов'язковою.

Батькам та неповнолітнім дітям, а також дітям – інвалідам з дитинства (незалежно від їх віку) військовослужбовців Національної гвардії України, які загинули чи померли або пропали безвісти в період проходження військової служби, державою виплачується одноразова грошова компенсація в розмірі суми державного страхування військовослужбовців з урахуванням коефіцієнта індексації грошових доходів. Законодавством встановлено гарантовану державою виплату – одноразову грошову допомогу у разі загибелі (смерті),

інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві [14].

Держава гарантує гідне пенсійне забезпечення військовослужбовців Національної гвардії України шляхом встановлення їм пенсій не нижче прожиткового мінімуму, визначеного законом. [15].

Військовослужбовцям Національної гвардії України, державним службовцям, працівникам, особам, звільненим з військової служби за віком, станом здоров'я, та ветеранам військової служби Національної гвардії України гарантується безоплатне медичне забезпечення в лікувально-профілактичних закладах Національної гвардії України та Міністерства внутрішніх справ України [11].

Додаткові соціально-економічні гарантії діяльності Національної гвардії України забезпечуються положеннями Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист», згідно з яким держава гарантує кожному ветерану військової служби, ветерану органів внутрішніх справ, рівні з іншими громадянами можливості в економічній, соціальній, політичній сферах щодо задоволення різноманітних життєвих потреб, а також подає різні види допомоги шляхом: реалізації права на працю відповідно до рівня професійної підготовки та цільових програм соціальної адаптації; створення умов для підтримки та поліпшення здоров'я з метою забезпечення активного довголіття; надання пільг, компенсацій та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності та заслуженого відпочинку тощо [16].

4) *Гарантії захисту.* Військовослужбовцям та працівникам Національної гвардії України гарантується захист від неправомірних дій з боку окремих громадян та органів державної влади, які можуть виникнути в процесі її службової діяльності.

Вказані нами норми містяться у Кодексі України про адміністративні правопорушення та Кримінальному кодексі України. Зокрема, Кодексом України про адміністративні правопорушення встановлена відповідальність за:

- порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплата їх не в повному обсязі, терміну надання посадовими особами підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та фізичними особами (стаття 41 КУпАП);

- злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника поліції при виконанні ним службових обов'язків, а також вчинення таких же дій щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку (стаття 185 КУпАП) [17].

Кримінальним кодексом України передбачена відповідальність за:

- безпідставну невиплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленної законом виплати більш як за один місяць, вчинену умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином - суб'єктом підприємницької діяльності (стаття 175);

- опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (стаття 342);

- вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу чи працівника державної виконавчої служби з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття незаконного рішення (стаття 343);

- погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу, а також щодо його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків (стаття 345);

- вбивство або замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського

порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку (стаття 348 ККУ) [18].

Отже, як підсумок, зробимо наступні висновки, які випливають з нашого дослідження:

1. Під юридичними гарантіями діяльності Національної гвардії України слід розуміти закріплені в Конституції України, законах та підзаконних актах правові норми, прийняті у встановленому порядку уповноваженими суб'єктами, які: а) покладають на інших суб'єктів певні обов'язки щодо сприяння в реалізації органами, підрозділами та особовим складом Національної гвардії України закріплених за ними повноважень; б) визначають певні умови (юридичні факти) при настанні яких у персоналу Національної гвардії з'являються додаткові права; в) встановлюють особливий режим охорони, захисту та відновлення прав у разі їх порушення.

2. На нашу думку, дещо невірно називати тільки юридичні гарантії правовими, як це часто робиться в науковій літературі. За своєю суттю усі гарантії є правовими – і загальні, і спеціальні. Усі вони, насамперед, закріплюються в нормах права: Конституції України (щодо загальних прав громадян, державного, політичного устрою та ідеологічних основ держави, основ економічних відносин в суспільстві тощо), законах та підзаконних актах нашої держави.

3. Крім того, гарантії самі по собі, це не умови і не фактори, це такий юридичний факт (умова, стан), який закріплюється нормою права відповідно до якогось явища, суб'єкта або діяльності, і дає такому суб'єкту, наприклад, додаткові права, а діяльності належної регламентації її здійснення (норма права встановлює пенсійний вік (тобто юридичний факт або умову) при якому у особи появляються додаткові права). Крім того, нормами права на відповідних суб'єктів покладається обов'язок забезпечення прав інших учасників правових відносин, щодо яких встановлюється режим гарантій.

4. До ознак юридичних гарантій діяльності Національної гвардії України нами віднесено: системний характер, легітимність, постійність, забезпеченість державою, ідеологічну спрямованість, обмежену дію по часу та колу суб'єктів.

5. В залежності від функціональної спрямованості підрозділів Національної гвардії України ми можемо виділити загальні правові та соціальні гарантії та спеціальні правові та соціальні гарантії. Це зумовлено тим, що крім гарантій, які надаються усім підрозділам, деякі з них, в силу специфіки власної діяльності мають власні додаткові гарантії, встановлені чинним законодавством України.

6. В залежності від категорій особового складу Національної гвардії України ми можемо виділити правові та соціальні гарантії військовослужбовців Національної гвардії України; правові та соціальні гарантії працівників Національної гвардії України. Це зумовлено різним правовим статусом осіб, які відносяться до особового складу Національної гвардії України.

7. Залежно від змісту гарантій ми виділяємо: загальні гарантії, гарантії, пов'язані із проходженням служби, соціально-економічні гарантії та гарантії захисту. Така класифікація здійснена нами залежно від особливостей змісту відповідних норм, а також сфери суспільних відносин в яких діють вказані норми.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень в цьому напрямі вважаємо детальний аналіз механізму правового захисту особового складу Національної гвардії України.

Список літератури:

1. Єгорова В.С. Гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції [Електронний ресурс] / В. С. Єгорова // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. - 2012. - № 1. - С. 135-139. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKPI_soc_2012_1_26.pdf

2. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Заворотченко Тетяна Миколаївна ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2002. – 19 с. – Режим доступу: <http://goo.gl/aBlMmd>

3. Малихіна Я.А. Юридичних гарантії за трудовим законодавством України [Електронний ресурс] / Я.А. Малихіна // Форум права. -2007. -№ 2. – С.133-138–Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07mjatzu.pdf>

4. Пономаренко А.В. Поняття «юридичні гарантії» в трудовому праві [Електронний ресурс] / А. В. Пономаренко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2013. – Вип. 20. – С. 37-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znphkhnpu_pravo_2013_20_8.pdf

5. Федоренко В. Інститут прокуратури у механізмі Української держави: сучасний стан і перспективи реформування [Електронний ресурс] / В. Федоренко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 4. – С. 202-213. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadu_2009_4_27.pdf

6. Теньков С.О. Проблемні питання створення і діяльності «внутрішніх» третейських судів в Україні / С. О. Теньков // Вісник господарського судочинства. Огляд судової практики і чинного законодавства. – 2002. – № 3. – С. 151-153.

7. Терехин В.А. Самостоятельность судебной власти и независимость судей как гарантия прав граждан / В. А. Терехин // Государство и право. – 2001. – № 8. – С. 42-50.

8. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навчальний посібник / К.Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.

9. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: Підручник для студентів вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]; за ред. С. Г. Серьогіної. – Х.: Право, 2005. – 256 с. – Режим доступу: <http://goo.gl/nBVqDo>

10. Теория государства и права: учебник / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. – 616 с.

11. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р., № 876-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 17. – Ст. 594

12. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р., № 2232-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385

13. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

14. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р., № 2011-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190

15. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: закон України від 09.04.1992 р., № 2262-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29. – Ст. 399

16. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24.03.1998 р., № 203/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 40-41. – Ст. 249

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р., № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР, 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122

18. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р., № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131